

הגדה של פסח

הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים כל דכפין ייתי ויכול כל דצריך ייתי ויפסח השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל השתא הכא עברי לשנה הבאה בארעא דישראל בני חורין.

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות **שבכל** הלילות אין אנו מטבלין אפילו פעם אחת והלילה הזה שתי פעמים. שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ או מצה והלילה הזה כולו מצה. **שבכל** הלילות אנו אוכלין שאר ירקות והלילה הזה מרור. שבכל הלילות אנו אוכלין ושותין בין יושבין ובין מסובין והלילה הזה כולנו מסובין.

עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו יי אלהינו משם ביד חזקה ובורוע נטויה. **ואילו** לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים עדיין אנו וכנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים. ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים. וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משבת.

פירוש ההגדה לריטב"א

ואין אנו מוזגין כוס שני עד שיגמור הא לחמא וידרשו בענין הפסח, ואחר כך מוזגין ואומרים על כוס שני מה נשתנה וכו':

פסח 1234567

שבכל הלילות אין אנו מטבלין אפילו פעם אחת. קודם סעודה, והלילה הזה שתי פעמים קודם סעודתינו, אחת בכרפס ואחת במרור:

שבכל הלילות אנו אוכלים שאר ירקות והלילה הזה מרור. **קשיא** לרש"י וכי אין אנו אוכלין בלילה הזה שאר ירקות. ופירש הוא ז"ל כי כל מה שאנו אוכלין בלילה הזה הוא מרור אלינו זכר וכו'. ואינו נכון אלא כך פירשו, שבכל הלילות אנו אוכלים בתחילת סעודתנו שאר ירקות מתוקים שמכשירים האדם לאכילה, והלילה הזה אנו עושים תחילת סעודתנו מרור:

עבדים היינו וכו'. זהו תחילת ההגדה ותשובת מה נשתנה, לפי שעבדים היינו לפרעה וכו'. ובגמרא (פסחים קט"ז ע"א) אמרו, מתחיל בגנות ומסיים בשבח לתת שבח והודאה לה' אשר מאשפות ירים אביון. ונחלקו בגמרא (שם) מאי גנות, רב אמר מתחילה, ורבא אמר מעבדים היינו לפרעה, ומסקנא כוותיה דהוא כתראה, ורב נחמן עבד כוותיה בעובדא דדרו עבדיה. ומסתברא שלא נחלקו אלא באיזה מתחילים, דרב סבר מתחילה כמו שהיה מעשה, ורבא אמר מעבדים שהוא תוקפו של נס ואח"כ מתחילין בגנות ע"ז. ולפי זה מנהגנו כרבא. דאי פליגי לגמרי, נהיגא דלא כחד:

ואילו לא הוציא וכו'. יש (מפרשים) [מקשים] והיאך אפשר לומר כן, שהרי כבר נשבע לאברהם בין הבתרים שיוציאנו לטוף הזמן, ובלא תנאי היתה. ויש אומרים שלא נתן זמן אלא לכל הפחות, והעד ומושב בני ישראל וגו' (שמות יב, מ). וזה אינו דההיא כמה שישבו במצרים ובשאר ארצות. ופירוש המשנה הזאת כך היא, שאילו לא הוציאנו הקב"ה כמו שנשבע

הא לחמא וכו', יש אומרים מה שאומרים כן בלשון ארמי כדי שלא יכנסו השדים אצלנו. והנכון דאינו מסדר המשנה אלא מתיקון האמוראים תיקנו אותו בלשון בבלי כדי שיבינו הכל, כי בזה הלשון היו מדברים ורגילין בו:

ולמה נקרא עניא והלא אפילו כמצה של שלמה היא מותרת. פירש רש"י לפי שעיסת פסח היא כשיעור עיסת מדבר שהיא עשירית האיפה (פסחים מ"ח ע"א), והוא קרבן עני הבא בדלי דלות. וזה לפי דעתי אינו נכון כי מה ענין השיעור ההוא אצל מצת מצוה. ועוד אדרבא האוכל כשיעור ההוא הוא בריא ומבורך. אבל נקרא לחם עוני מפני שהמצה מתקבצת ומתחסרת ואינה מצלחת כמו החמץ, כי מעוגה אחת של עיסה רבוכה תאפה עוגת חמץ גדולה עד מאד. ועוד לחם עוני לפי שנאפה בחפזן ואינו מספיק להחמיץ:

כל דכפין ייתי ויכול. פירשו בו שצריך שיהיה רעב בערב פסח כדי לאכול מצה לתאבון כדאיתא בפרק ערבי פסחים (פסחים צ"ט ע"ב):

כל דצריך ייתי ויפסח. שאם אין לו ראוי ליטול מן הצדקה ואפילו לר"ע (פסחים ק"ב ע"א) כדי (שיתקיים) [שיקיים] הלכות הפסח. ויש עוד בענין כי אנו אומרים כי כשהיינו במצרים היה לנו לחם צר ומים לחץ במדה במשקל ובמשורה, ועתה יש לנו אכול ושבוע והותר לחם ויין ודרך חירות:

כך הגירסא הנכונה, **השתא הכא**. או **הא שעתא הכא**. וכפל הענין לחזק ולקיים הענין. וגם אנו אומרים השתא הכא אנו מקיימים מצות לחם עוני בלבד, לשנה הבאה בארעא וכו' נקיים מצות הפסח ככל חקותיו וככל משפטיו. ויש אומרים כי לכך נאמר בלשון ארמי כדי שלא יכירו המלאכים ויקטרגו עלינו כשאנו מתפארים בכל זה ויזכרו עונותינו שאין אנו כדאין ליגאל:

מעשה ברבי אלעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית.

אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני **בבן** שבועים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך. ימי חיך הימים, כל ימי חיך הלילות. וחכמים אומרים ימי חיך העולם הזה, כל ימי חיך **להביא** לימות המשיח.

ברוך המקום שנתן תורה לעמו ישראל ברוך הוא. **בנגד** ארבעה בנים דברה תורה אחר חכם ואחר רשע ואחר תם ואחר שאינו יודע לשאול. **חכם** מה הוא אומר, מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה יי אלהינו אתכם.

פירוש ההגדה לרי"ב"א

שכרו בעקב לימות המשיח וכמ"ש חז"ל במדרש (ב"ר סג, ט) ששאלה מלכות רומי לחכמי ישראל מי תופס אחרינו מלכות, הראו לו הכתוב וידו אוזות בעקב עשו אמרו להם ראו דברים ישנים מפי זקן חדש. [ג"א: דברים חדשים מפי זקן ישן]:

ברוך המקום שנתן תורה לעמו ישראל וכו'. מפני שצריך לדרוש ארבעה פסוקים חלוקים בעניינם שנאמרו בתורה בעסק ד' בנים, לכך מתחיל לברך את השם שנתן לנו תורה שלימה. כי אחרי אשר גאלנו ממצרים קרבנו לפני הר סיני כמו שיעדנו בתחילה ע"י משה רבינו עליו השלום כמ"ש הכתוב (שמות ג, יב) בהוציאך את העם תעבדון את האלהים על ההר הזה. ונקרא הקב"ה מקום לפי שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו וכענין מעונה אלהי קדם (דברים לג, כז) כדאיתא במדרש רבה (בראשית סה, ט). ויש אומרים כי אמר מקום בענין זה, לפי שעד שלא נתן הקב"ה את התורה לישראל לא היה נודע [לא] הוא ולא חכמתו אלא כדבר הגנוז במקום נסתר ואינו נראה, וכשנתן תורה לישראל אז הופיע אורו לכל העולם. ועל דרך האמת זה כמו הנה מקום אתי (שמות לג, כא) שהוא מקום ההשגה לאספקלריא המאירה מקום תמונת ה', ועל פנים המאירים אומר ברוך הוא, והמבין ידום:

בנגד ארבעה בנים דברה תורה. כי כל כך רצה לקיים ענין סיפור יציאת מצרים בזרענו, שהפריש להגיד ולספר בכל בן ובן כפי מה שהוא. ומה הן הארבעה בנים, אחד **חכם** וכו'. וכן ארבעה פסוקים מפורשים בתורה בענין זה ודרשום חז"ל כנגד ארבעה בנים. וכל סדר זה של ארבעה בנים כתוב במכילתא (כא פ"ח):

חכם מה הוא אומר מה העדות וגו'. הפסוק הזה בפרשת ואתחנן (דברים ו, ט) והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות וגו'. ומשאלתו שהוא מדקדק בכל ענייני הפסח ניכר שהוא חכם שהזכיר חקים עדות ומשפטים. העדות הם דברים שיש בהם טעם שהם עדות על גאולת מצרים, כגון לאכול מצה ומרור שהוא לחם עוני חזק לזימרו את חייהם (שמות א, יד). וכן ענין הפסח זכר שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים (שמות יב, כג), ובטלה שהוא מזלם ואלהיהם עשה ה' שפטים (שם שם, יב). והחקים כגון הלכות שיש בפסח שאין נראה בהם טעם מוסכם כענין ועצם לא תשברו בו ושם שם. מו. ושיאכל בחבורה

לאבותינו והוציאנו בהבטחתו, לא היה הדור הראוי ליגאל לפי שלמדו מעשה ארץ מצרים, וכל שכן שהיינו מתערבים בהם משם ואילך ולא היינו נגאלים לעולם והיינו משועבדים להם, ולפיכך אנחנו חייבים להחשיב עצמנו כאילו נגאלנו אנו וכו' וכו'. וכדאמרין לקמן בכל דור ודור וכו', **אמר** חכמים ויודעים כל התורה, אנו מצוין לספר בזה לפיכך צונו הכורא לספר בכל דור ודור נס זה. ואפילו כולנו חכמים ונבונים ויודעים כל התורה, אנו מצוין לספר בזה בשמחה ובהודאות, וכל המספר יותר הרי זה משובח, ואנו מביאין ראיה לזה ממעשה:

מעשה וכו'. ומביא ראיה ממה שהיו חכמים גדולים וסיפרו כל הלילה ביציאת מצרים. ובמכילתין (מכילתא בא פרשה יח) אמרו, ר"א אומר חייב אדם לעסוק בהלכות פסח עד חצות. לפי שהוא סובר (בכ"ט ע"א) שזמן אכילת הפסח וההלל עד חצות שנגאלו. ומסדר ההגדה לא נראה לו כן אלא כרבנן דאמרי עד עמוד השחר, וכן הלכה, אעפ"כ ראוי הוא להחמיר. וסתם התנא דבריו כדי שלא יבואו לקצר בדבר מפני החשש שיאמרו שמא כבר הגיע חצות. עוד יש לומר כי החכמים הללו לאחר שסיימו ארבע כוסות, האריכו בענין יציאת מצרים:

אמר רב"ע הרי וכו'. משנה היא בפ"ק דברכות (י"ב ע"ב). ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים. פירש רש"י ז"ל שחכמים אומרים שאין אומרים יציאת מצרים בלילה כלל, ואין אומרים פרשת יציאת כלל אלא מדלגין כדאמרי בני מערבא וכו' (שם י"ד ע"ב). ולדעתו הא דתנן (שם) מזכירין יציאת מצרים בלילות, כדברי רב"ע נסתמה משנה זו. ויש מפרשים דמדורבנן דברי הכל מזכירין יציאת מצרים [בלילות] ולא נחלקו אלא מדאורייתא, וקיי"ל כרבנן. והיינו דאמר רב נחמן (שם י"ג ע"ב) בפסוקא קמא צערן:

בבן שבועים שנת. פירושו כפירוש רש"י ע"ש:

להביא לימות המשיח. פירשו בגמרא (ברכות י"ב ע"ב) שתהיה שעבוד מלכות עיקר, ויציאת מצרים טפל לה. כיוצא בו לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך. והקשו בתוס' מאי שנא גבי אברהם שכל הקורא אותו אברם עובר בלאו ובעשה (שם י"ג ע"א). והנכון דהתם אברם שם גנות, אברם אב לארם בלבד ולבסוף אב לכל העולם, ולפיכך גרים מתפללים אלהי אבותינו. אבל יעקב גם הוא שם של שבת. כי

אף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. רשע מה הוא אומר, מה העבודה הזאת לכם. לכם ולא לו, ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל, כפר בעיקר. אף אתה הקהה את שיניו ואמור לו, בעבור זה עשה יי לי בצאתי ממצרים. לי ולא לו, ואילו היה שם לא היה נגאל. תם מה הוא אומר מה זאת. ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו יי ממצרים מבית עבדים. ושאינו יודע לשאל את פתח לו. שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה יי לי בצאתי ממצרים.

פירוש ההגדה לריטב"א

אמר מחר, רמז על בניהם ממש שנולדו במצרים תרבות אנשים חטאים (במדבר לב, יד) ואומרים מה העבודה הזאת לכם. ומ"מ תמהני, שאם כן אין זו תשובתו שבצדה בכתוב, והכתובה בתורה היא ואמרתם זבח פסח הוא (שמות יב, כו). ונראה כי הדרשה בזה לפי שהזכיר כאן לשון רבים כי יאמרו אליכם בניכם, והוא על הבנים של אותו זמן ועל הבנים שלאחר זמן, וכן אמרו במכילתא (בא פ"ב) בשורה טובה נתבשרו ישראל באותה שעה שהם עתידים לראות בנים ובני בנים, דכתיב והיה כי יאמרו אליכם בניכם, וזהו שאמר (שמות שס) ויקרד העם וישתחוו. ואמנם אותן של אותו זמן אין להאשימם כל כך, כי ענין חדש הוא אצלם ועדין סורם רע, ולפיכך אמר הכתוב לפייסם בדברים ולומר להם זבח פסח הוא לה. ובמה שאמר על בתי בני ישראל ואמר ואת בתינו הציל (שם), הם ג"כ שני עניינים, כי על בתי בני ישראל רמז על התשובה שלאחר זמן, כי על אותם שהאמינו בו והיו מזרע ישראל הצדיק פסח, ולא על כירוצא בו שלא סמכו בהבטחתו וכולם מתו בשלשת ימי אפלה, ולא עוד אלא שכלל תשובה זו באומרו הקהה את שיניו, כי זה שכפר בעיקר הרי הוא בכלל בן נכר לא יאכל בו (שם שם, מג), ושיניו של זה תקנה כשרואה לאחרים שאוכלים והוא אינו אוכל כי זבח פסח הוא לאותם שפסח עליהם שהם בני ישראל ולא על כירוצא בו, וכמו שדרשו (פסחים ק"ח ע"א) מדכתיב (שמות לו, יז) אלהי מסכה וגו' וסמך ליה את חג המצות תשמור. ולהוסיף על עונשו אנו אומרים לו בעבור זה וכו', לי ולא לו, כמו שדקדק הרשע במלת לכם להוציא עצמו מן הכלל, אנו גם כן מהפכין ודורשין להוציא מן הכלל. לא שיהיה זה משמעו של מקרא, שהרי אפילו למי שאינו יודע לשאול אנו משיבין כן. והחכם שאמר מה העדות כו' אתכם, אין לומר בו הרי הוציא את עצמו מן הכלל דכתיב אתכם, דהא כתיב אלקינו, ומהניא אתכם, כלומר אתם שיצאתם ממצרים והגיע כן אליכם:

תם. שאינו חכם ולא רשע נקרא תם. והוא מה שכתוב עלי בפרשת בא (שמות יג, יד) והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בחזק יד כו'. והוא כוח האחד הגדול:

ושאינו יודע לשאול וכו'. כי לא אמר בזה הפסוק (שמות יג, ח) שאלת שום בן, אלא והגדת מעצמך. וכמדומה לי שאין אנו עכשיו יוצאין ידי חובתנו מכל זה, כי אעפ"י שאנו אומרים ההגדה בלשון הקדש, ראוי היה לפרש לנשים ולקטנים יציאת מצרים:

אחת. ואעפ"י שטעמו מפורש בקבלה כי אעפ"י שאכלו מצרים את ישראל לא שברו את עצמותם ולא כילו אותם, וכי תמיד היו מצויינין שם במיטב הארץ. ומשפטים כענין וכל ערל לא יאכל בו (שם שם, מח), וכן שאר הלכות חמץ ומצה ודקדוקי סופרים. בזה רצה לדעת עיקר כל הדברים:

אף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין וכו'. כך הגירסא בכל הנוסחאות שלנו. וקשה לי מה ענין תשובה זו לשאלה זו. ורש"י ז"ל פירש שאלת החכם כלל בה כיון שעיקר היום הוא הפסח למה אנו מקדימין לאכול החגיגה קודם לכן, ולפיכך אנו משיבין לו כי אני עושים זה כהלכות הפסח לפי שיהיה נאכל על השובע, וגם לפי שאין לנו לאכול שום דבר אחריו כדי שישאר טעמו בפינו. ומתוך הטעם נזכיר טעמי המצוה ונספר בה כל הלילה. אבל במכילתא (בא פ"ח) אמרו אף אתה פתח לו כהלכות הפסח ואמור לו אין מפטירין וכו'. כלומר שהוא הפליג לדקדק ולשאול, אף אתה תן לחכם ויחכם עוד. ותשיב לפרש כל הלכות הפסח ואפילו דברים שהם תקנות חז"ל שאין להם שום סמך בכתובים והוא מה שתיקנו אין מפטירין כו', לפי גרסתינו כך פירושו, אף אתה אמור לו כשאר הלכות הפסח שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. והפטרה לשון השלמה וסיום הדבר שבו נפטרים, וכן פירשו רז"ל בכל מקום:

ובירושלמי הגירסא, אף אתה אמור לו הלכות אין מפטירין. אבל יש שנוי בירושלמי, כי שם אומרים התשובה הזאת לבן טפש שאינו יודע לשאול שיאמרו לו דברים קלים שיוכל להבין, ועל תשובת החכם אומרים בחזק יד כו'. ומכל מקום תמהני שהרי אין אנו אומרים על השאלה התשובה הנאמרת כנגדה בתורה (דברים ו, כא) ואמרת לבנך עבדים היינו וגו' ויצונו ה' לעשות את כל החקים וגו'. ולפי מה שכתבנו הרי זה בכלל במה שאמרנו אף אתה אמור לו הלכות הפסח וזהו לשון אף אתה וגו':

רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם וכו'. פירשו בירושלמי (פסחים פ"א ה"ד) מה הטורח שאתם מטריחים עלינו בכל שנה כזה שאתם מעכבים סעודתנו ולערבב שמחת החג, כי רשע כגובה אפו בל ידרוש (תהלים י, ד). ולפי שאמר לכם, הוציא את עצמו מן הכלל וכפר בעיקר [כאילו] הוא לא נצטוה בדבר:

אף אתה הקהה את שיניו. הרוצה ללעוס ולאכול בהם. ואמור לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים לי ולא לו. והפסוק הזה בפרשת בא אל פרעה (שמות יב, כו) והיה כי יאמרו וגו'. ולא

יכול מראש חדש, תלמוד לומר ביום ההוא. אי ביום ההוא יכול מבעוד יום, תלמוד לומר בעבור זה בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך.

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו. שנאמר ויאמר יהושע אל כל העם כה אמר יי אלהי ישראל בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעברו אלהים אחרים. ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען וארכה את זרעו. ואתן לו את יצחק ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו ויעקב ובניו ירדו מצרים.

פירוש ההגדה לריטב"א

אביו. ומאב ואם אחד יצאו הוא ונחור, זה הלך לע"ז זה הלך לעבוד את ה' ומאס בכל זרע אביו וקרא היחוד. וכשם שנבדל הוא מכל האומות לקרא בשם ה', אחר כך הבדילו ה' ולקחו הוא וזרעו להיות לו לגוי אחד בארץ מדה כנגד מדה. כמ"ש (יהושע כד, ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר, כפשוטו. וגם מורה שלקחו מאותם ששוכנים בעבר הנהר היוצא מעדן שפירשו מן העיקר:

ואולך אותו בכל ארץ כנען. שנאמר (בראשית יג, יז) קום התהלך בארץ, כדי שתהא נוחה ליכבש לבניו כדאיתא בפרק יש נוהלין (כ"ב ק' ע"א), כלומר שתהא מתנה מחזקת מעכשיו שלא תהיה בטלה בשום עון שיעשו זרעו, וגם שיהיה להם טענה על היושבין בה שלא יאמרו שבאין לגזול אותם, וישיבו להם, אדרכא אבינו החזיק בה ואתם באים לגזול אותה ממנו מכאן ואילך שכבר נתמלאה סאתם חזמן אכילת פירותיהם כי נתן להם לפירות אולי יחזרון אל אמונת ישראל. וזהו והכנעני אז בארץ (בראשית יב, ו). וזהו ענין כי לא שלם עון האמורי עד הנה (שם טו, טז):

וארכה את זרעו. אמרו בירושלמי (פסחים פ"א ה"ה) אמר רב אחא וכי וארב כתיב חסר. ופירש רש"י ז"ל וארב עם זרעו בני קטורה, שאפילו משמותן אתה יכול לידע שהיו עובדין ע"ז שכולם נקראים על שם ע"א כדמפרש בבראשית רבה (סא, ה). ואינו נכון [כי] היאך יזכור בני קטורה קודם ליצחק שנולד בתחילה. ולפיכך נראה לפרש, הרבה ריבין עשיתי עמו והרבה נסיונות קודם שאתן לו את יצחק כדי לנסותו דבריבין גדולים בא לו הזרע ובקושי גדול:

ואתן לו את יצחק. כמ"ש (בראשית כא, יב) כי ביצחק יקרא לך זרע. וכלל במלת ואתן, שנתנו כנגד מערכת הככבים כדכתיב (שם טו, ה) ויוציא אותנו החוצה. כי היה רואה שלא היה יכול להעמיד שום זרע משרה הצדקת כי לפי שהיה בנו של תרח שהיה עובד ע"ז, לא היה יכול לצאת כל זרעו כשר והיו בו נובלות פרי, וכן לבסוף נתחלק זרעו של יצחק:

ואתן ליצחק את יעקב וכו'. כי רבקה גם כן היתה עקרה וכן כל האמהות. וכבר פירשו במדרש טעמים הרבה, ומכללם שלא יהיה מזל לישראל (שבת קנ"ז ע"א). ודע באמת כי לכך יצא עשו הרשע והיה תאום עם יעקב בכטו אחד כדי שיבינו כל

והגדת לבנך יכול מר"ח וכו'. פירוש אין זה מתשובת שאינו ^{לומר} לשאול, אלא כיון שהתנא תפס ההוא קרא, דורש אותו. ולזה שאינו יודע לשאול ראוי לדרוש פירוש הפסוק הזה יותר, אימתי זמן ההגדה הזאת. ואמרינן אילו אמר הכתוב והגדת לבנך סתם ולא אמר ביום ההוא, הייתי יכול לדרוש כי שמה מר"ח ניסן אנו חייבים לדרוש זה כדרך שדרש משה רבינו ^{במצרים} (שמות יב, ב). ועוד לפי שאמר למעלה (שם יג, ה) ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה, לכך הוצרך הכתוב לומר ביום ההוא, דמשמע בעצמו של יום. ואפילו אמר ביום ההוא הייתי יכול לומר שנתחיל להגיד מבעוד יום שהוא יום י"ד לפי שמתחלת עבודת הפסח שהוא ביום י"ד שחיטתו כמ"ש הכתוב (במדבר לג, ג) ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה, שרוצה לומר ממחרת שחיטת הפסח, אבל במקום אחר אמרו (יהושע ה, יא) ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי בעצם היום הזה, וזה ממחרת אכילת הפסח שהוא יו"ט דהיינו יום י"ו שהוא מותר לאכול תבואה חדשה כדאיתא בפרק קמא דר"ה (י"ג ע"א) דאי קריבו עומר והדר אכול. אבל ר"ת ז"ל (קידושין ל"ג ע"ב) היה מתרץ דהתם תרתי קאמר, ויאכלו מעבור הארץ תבואה ישנה מן השנה שעברה ממחרת הפסח יום ט"ו מצות וקלוי של מצוה, אבל בעצם היום הזה הוא יום ט"ז שנאמר (ויקרא כג, יד) ולחם וקלוי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה, עד עיצומו של יום (מנחות ס"ח ע"ב) דהיינו יום ט"ז. ובוה ראוי לומר כי דין חדש נוהג בכל מקום כדאיתא בפרק קמא דקידושין (ל"ז ע"ב), ולפיכך אמר כאן יכול מבעוד יום שהוא זמן העבודה חזמן שחיטת הפסח, תלמוד לומר בעבור זה, לא אמרתי לך לספר אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך שתוכל להראות באצבע:

ואחר שסיים סדר ארבעה בנים, חזר ואמר מתחילה וכו'. מתחלה עובדי וכו'. והוא סיום הגנות. ואולי הוא גם כן התשובה שצריך לפרש למי שאינו יודע לשאול. וכן הוא סמוך לתשובת הרשע שהוציא עצמו מן הכלל. ומביא ראיה מיהושע שספר גם כן לאנשי דורו, שנאמר (יהושע כד, ב) ויאמר יהושע אל כל העם וגו':

ויעברו אלהים אחרים. חזר על אבותינו הנוכרים תרח ונחור לא לאברהם, כי מקטנתו הכיר את בוראו ומאס בע"ז לגמרי כמ"ש חז"ל (גדלים ל"ב ע"א) ומעצמו עשה. לא מתרבות

ברוך שומר הבטחתו לישראל ברוך הוא. שהקדוש ברוך הוא מחשב את הקץ לעשות מה שאמר לאברהם אבינו בין הבתרים. שנאמר ויאמר לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול.

והיא שעמדה לאבותינו ולנו שלא אחד בלבד עמד עלינו לבלותינו אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לבלותינו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם.

צא ולמד מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו. שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ולבן בקש לעקור את הכל, שנאמר ארמי אובד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב. וירד מצרימה, אנוס על פי הדבר. ויגר שם, מלמד שלא ירד להשתקע אלא לגור שם. שנאמר ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבוד הרעב בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן. במתי מעט, כמו שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך יי אלהיך כבוכבי השמים לרב. ויהי שם לגוי גדול, מלמד שהיו ישראל מצויינין שם. לגוי גדול ועצום

פירוש ההגדה לריטב"א

צא ולמד מה בקש לבן כו'. שהוא אחינו בשרנו. לעשות ליעקב אבינו כו'. שפרעה לא גזר אלא על הזכרים. שאמרו לו אצטגנינו שעתיד להולד בן שיושיע את ישראל כמו שכתבו רז"ל. ארמי אובד אבי. שצווה לאבד ולפיכך תלה לו הכתוב כאילו איבד. והשם סיכל עצתו ויצא משם יעקב במקנה לרוב. וכל הדברים האלה הוא מה שעתיד ליארע לבנים שיהיה הכל סימן לבנים [כמון] שאמרו במדרש:

וירד מצרימה אנוס על פי הדבר. ותימה מה ענין וירד מצרימה אצל ארמי אובד אבי. וי"ל שבא לפרש שכל זה נחשב מן הגזרות ומגזרת [ס"א: של גזרת] בין הבתרים, כי כל ימיהם של האבות אחר גזרת בין הבתרים היו בצער ובנסיינות ולא ראו בטובה. ואמרו אנוס על פי הדבר כי היה יודע הגזרה הבאה ואעפ"כ לא שב לאחור:

ועבשיו מתחיל לדרוש מארמי אובד וכו' עד שהוא גומר כל הפרשה כדאיתא בפסחים (קט"ז ע"א) ובספרי (כי תבא ה')

ויגר שם. שמא תאמר שנטל כתר מלכות, תלמוד לומר ויגר שם אינו אלא כגר בלבד שנאמר (בראשית מז, ד) לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך. אבל במצרים מפני היאור היה שם מרעה. ושמא תאמר באוכלוסין הרבה, תלמוד לומר במתי מעט כמ"ש בשבעים נפש כדאיתא בספרי (כי תבא ה'):

ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו ישראל מצויינים שם. כך אנו גורסין. ופירש רש"י לשון ציון מאוספין במקום אחד שלא נפרדו בערים ולכך היו נראין לגוי אחד, ודייק מדכתיב לגוי זהו נס מה' יתברך כדי שיהיו עוזרים זה לזה כי הפירוד סיבת הגלות, והרי בגלות הזה החמור זאת היתה עיקר גזרת הגלות. ואית דמפרשי מצויינין, בעלי קומה בעלי פרצוף וכן הוא בב"ר. וכן יש גורסין מסריימין, שהם ניכרים במלבושיהן בענייניהם כגון ציצית בכגדיהם וכיוצא בו. ודייקי לה מדכתיב ויהי שם לגוי גדול, כי כיון שיש להם כמה דורות שהיו שם משועבדים להם אפילו רבו מאד היאך יהיו שם לגוי. אלא ודאי

העולם כי צדקתו של יעקב מעצמו באת לו לא במערכת מזל ולא בטבע אב ואם ולא מכריח אחר, שהרי בבטן אחד נולד הוא ועשו, ועשו יצא לתרבות רעה ויעקב הלך בדרך טובים:

ואתן לעשו את הר שעיר וכו'. מפני זכותו של יצחק. וצוה הכתוב (דברים ב, ה) שלא יתגרו בו מלחמה (ו) כלל באמרו כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר, רמז על סורו ועניינו שהוא איש שעיר ומקומו הר שעיר וחלקו השעירים, והוא עתיד לקבל עונותיהם וגזרותיהם של ישראל לעתיד לבא, כי אח לצרה יולד (משלי ז, ז). וכדי להודיע לכל כי יעקב הוא זרעו של יצחק ושל אברהם בלבד ובו מתקיימת כי גר יהיה זרעך (בראשית טו, ג), יעקב ובניו בלבד ירדו מצרים וכשם שקיים להם גזרת הגלות כל שכן וכל שכן שיקיים להם גזרות הטובות. שנאמר (שם שם, יד) וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, שדן אותן כמדתן בנגעים רבים ובמכת בכורות כמו שנאמר (שמות יח, יא) כי בדבר אשר זדו עליהם כמ"ש המתרגם, וע"ז סדר המסדר ואמר ברוך שומר וכו':

ברוך שומר הבטחתו וכו'. היא הבטחת דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. וזכר למצוה זו אמר הכתוב בדין עבד עברי (דברים טו, יד) הענק תעניק לו וכו', ופירש רש"י שלכך מברכים את ד' בירידת האבות למצרים לפי שכשם שמברכים על הטובה כך מברכים על הרעה:

שהקב"ה מחשב את חקין. מיום הגזרה לעשות כמו שגזר. ואותה הבטחה היא שעמדה לאבותינו ולנו, והוא הברית שכרת בין הבתרים כשנפלה עליו אימה חשכה גדולה שהראהו ארבעה גליות והבטיחו שימלטו ישראל מהם. וכן בקרבנותיו שאמר לו (בראשית טו, ט) קחה לי עגלה משולשת, כמ"ש במדרש (ב"ר פמ"ד). וז"ש כי בכל דור ודור עומדים עלינו לבלותינו והקב"ה מצילנו מידם, בכבוד גדול ובהצלחה רבה ואפילו בזמן יעקב אבינו. וצא ולמד וכו':

כמו שנאמר ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם. **ורב**, כמו שנאמר רבבה כצמח השדה נתחך ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדיים שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה.

וירעו אותנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה. וירעו אותנו המצרים, כמו שנאמר הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ. **ויענונו**, כמו שנאמר וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתם ואת רעמסם. ויתנו עלינו עבודה קשה, כמו שנאמר ויעבדו מצרים את בני ישראל **בפרך**.

ונצעק אל יי אלהי אבותינו וישמע יי את קולנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו. ונצעק אל יי אלהי אבותינו, כמו שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויצעקו ותעל שועתם אל

פירוש ההגדה לריטב"א

זרעם כדמפרש רש"י ז"ל במסכת סנהדרין בפרק ארבע מיתות (נ"ט ע"ב):

וירעו אותנו המצרים ויענונו ויתנו וכו'. כלומר כיון שראו שאנו חכמים ורבים, התחילו לענותנו כמ"ש (שמות א, י) ויאמר אל עמו וגו' הבה נתחכמה לו. ומביא ראיה כי בתחילה לא עינו אותם לגמרי אלא התחילו להרע להם להתנפל ולהתעולל, כי נכלמים היו בתחילה לשלוח בהם יד לפי שבאו בהבטחתם ונתישבו ביניהם במצותם, וזה נקרא בגידה גדולה. ודרשו רז"ל במסכת סוטה (י"א ע"א) להם לא נאמר אלא לו, נתחכם על מושיען לדונם במים, שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם. והם לא ידעו כי על כל העולם אינו מביא אבל על אומה אחת מביא. ובמדרש (ויק"ר טו, א) אמרו נתחכם עליהם יותר ממה שהיו לפנינו אבל מי שבא לעשות להם רע בפרהסיא אלהים מושיע אותם כמו לכן ועשו וכו'. וי"א פירוש כמ"ש רש"י:

ויענונו כמו שנאמר וישימו עליו שרי מסים. הכל כדי לענותם ולמעטם, והוא שהתחיל לעשות בנינים חזקים למלך ואמר שיסייעוהו. ודרשו רז"ל שתלו מלבן בצוארו של מלך, רוצה לומר שאפילו המלך היה מסייע בדבר להראות כי היה דבר המלך נחון כדאיתא בסוטה (י"א ע"א), ואחר כך נתנו עליהם עבודה קשה בפרך. כללו של דבר מעט מעט היו מתגברים עליהם, ולפיכך נמשלו למרור שתחילתו רך וטופו קשה (פסחים ל"ט ע"א):

בפרך. מתרגמין (שמות א, יג) בקשיו. ואמרו ז"ל כי בתחילה אמרו להם כי המלאכה נחוצה ואינה אלא ליום אחד, עשו רצון המלך כדי שיתרצה לכם כי היטיב לכם ולאבותיכם עד היום הזה, והתחזקו ביום ראשון ואח"כ שמו עליהם לסך שיעשו אותו הסך יום יום וזהו שדרשו (ש"ר א, יא) בפרך, בפה רך:

ונצעק אל ה' וכו' כמו שנאמר ויהי בימים הרבים וכו'. רז"ל אמרו (ש"ר א, לה) כי מעטים היו ועל שם שהיו של צער נקראים רבים כדכתיב (ויקרא טו, כה) ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים ואינם אלא שלשה ימים:

לפי שהיו מצויינין שם ומסויימין בטכסיסיהם וכל רואיהם יכירום כי הם זרע אברהם. ועוד יש בכלל זה שהיו מסומנין שם להוליד בנים הרבה מה שלא היו מולידין במצרים קודם לכן ללדת ששה בכרס אחד (מכילתא בא פסחא פ"ב). ואמר שם לפי שגם האבות לא הורגלו בכך בארץ כנען. וזה מרחמי ה' להודיע שלא עזבם בגלותם ולכך היו תמיהים עליהם. וכדאיתא בבראשית רבה (פרשה מד, נג) א"ר יצחק חזירתא רעיא בעשרה אמרתא ולא חד כל אלין, אמר הקב"ה לאברהם דיהיב ליה את הקיני ואת הקניזי ועדין שרה אשת אברהם לא ילדה לו. וזהו שהביא ראיה מדכתיב ובני ישראל פרו וישרצו וגו':

ורב כמו שנאמר רבבה כצמח וכו'. כך קבלנו שדורשו לשני עניינים, שהיו לעם גדול ורב כרבבה וכצמח השדה, כי כל מה שגוזזין אותם צומחין יותר, וכן צומחין בלא עבודה רבה אלא מאליהם. וכל זה אעפ"י שהיה עם רב עם יוצרו:

ואת ערום ועריה. ערומים מן המצוות. ומהו עריה כמה דתימא עריה תעור קשתך (הבבלי ג, ט) שלא קיימו מצות המילה, כדאמרינן במכילתא (בא פ"ה) היה רבי מתיא בן חרש אומר הרי הוא אומר (יחזקאל טו, ח) ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים, הגיעה השעה שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו שהוא גואל את בניו ולא היה להם מצות כדי שיתעסקו בהם כדי שיגאלו. שנאמר שדים נכונו, מהו שדים נכונו, זה משה ואהרן שנאמר (שה"ש ד, ה), שני שדיך כשני עפרים וגו'. ושערך צמח, שהגיע קץ הגאולה נתן להם הקב"ה שתי מצות מצות פסח ומצות מילה שיתעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר (יחזקאל טו, ו) ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמין. וכן כתב הר"ם במז"ל, מילה היתה במצרים שנאמר (שמות יב, מח) וכל ערל לא יאכל בו ומל אותם משה רבינו עליו השלום, שכולם בטלו ברית מילה בהיותם במצרים חוץ משבט לוי שנאמר (דברים לג, ט) ובריתך ינצורו. ויש אומרים כי אף שבטו של לוי הוצרך להטיף מהם דם ברית כדי שיכנסו תחת כנפי השכינה. וטעות הוא בידם דכיון דמפקדי אמילה מילתם סגי להו. ולא דמי לנכרי מהול דההוא כמאן ולא מהלי דמי כדאיתא במסכת ע"ז פרק אין מעמידין (כ"ז ע"א). ובני קטורה לא נתחייבו אלא הם בלבד ולא

האלהים מן העבודה. וישמע י את קולנו, כמו שנאמר וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב. וירא את ענינו, זו פרישות דרך ארץ כמו שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים. ואת עמלנו, אלו הבנים כמו שנאמר ויצו פרעה לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון. ואת לחצנו, זה הדחק כמו שנאמר וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אתם.

ויוציאנו י ממצרים ביד חזקה ובורע נטויה ובמורא גדול ובאותות ובמופתים. ויוציאנו י ממצרים, לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו שנאמר ועברתי בארץ מצרים בלילה

פירוש ההגדה לריטב"א

ויאנתו בני ישראל. דרשו רבותינו ז"ל (ש"ר א, לד) מפי השמועה שנצטרע והיה שוחט הילדים לרחוץ בדמם, והוויזעקו כמו (איוב כד, יב) מעיר מתים יזעקו. עוד דרשו שהתחילו להעבירם לע"ז, ופירש רש"י לפי שהמלך כו'. וישמע ה' את קולנו וכו' ויזכור אלהים את בריתו. אעפ"י שבזכותם לא היו ראויים להגאל, זכר ברית אבות. והוויזעקו בדם פסח (שמות יב, כב) והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות. משקוף זה אברהם, שתי המזוזות אלו יצחק ויעקב. ומהו אגודת אזור, אעפ"י שהיו ישראל שפלים במצות כאזור, מ"מ אגודת אחת היו, ריעים וחברים ביחד, ולפיכך ניצולו. וכן היה בהם ריח תורה והיו שפלים ולא נהגו גסות הרוח:

ויאנתו בני ישראל. דרשו רבותינו ז"ל (ש"ר א, לד) מפי השמועה שנצטרע והיה שוחט הילדים לרחוץ בדמם, והוויזעקו כמו (איוב כד, יב) מעיר מתים יזעקו. עוד דרשו שהתחילו להעבירם לע"ז, ופירש רש"י לפי שהמלך כו'. וישמע ה' את קולנו וכו' ויזכור אלהים את בריתו. אעפ"י שבזכותם לא היו ראויים להגאל, זכר ברית אבות. והוויזעקו בדם פסח (שמות יב, כב) והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות. משקוף זה אברהם, שתי המזוזות אלו יצחק ויעקב. ומהו אגודת אזור, אעפ"י שהיו ישראל שפלים במצות כאזור, מ"מ אגודת אחת היו, ריעים וחברים ביחד, ולפיכך ניצולו. וכן היה בהם ריח תורה והיו שפלים ולא נהגו גסות הרוח:

וירא את ענינו זו פרישות דרך ארץ. כדכתיב (בראשית לא, ג) אם תענה את בנותי ואם תקח נשים וגו'. ופירש רש"י אם תענה, מתשמיש ולכן נקראת עונה [ס"א: עינו], שמענה אותה כשנמנע ממנה:

וירא אלהים וכו' וידע אלהים. יש אומרים מדכתיב (שמות ב, כה) וידע אלהים, דבר שאינו יודעו אלא הקב"ה, כי מרוב הענוי אפילו כשהיו משמשין לא היה יורה כחץ והולכין ומתמעטין כדרך אומרים (נדרים צ"ב) השמים ביני לבינך. ויש אומרים דדייק לה מדכתיב וידע אלהים כמו וידע אדם עוד את חוה אשתו (בראשית ד, כה). וכבר אמרנו כי התורה שהיא לשון הקדש מכנה לתשמיש בלשון דעת, לעורר לאדם שלא יעשה מעשה ההוא לתאוה והנאה טבעית בלבד כבהמות שאין להם דעת, אלא שיעשה בחכמה וברעת להשלים מצות פריה ורביה ולקיום הגוף. וגם כי השכבת זרע תחילת יציאתה מן המוח שזהו מקום הדעת. ועשה כן הבורא יתברך כדי שיעיין האדם בזה ויעשה בשכל וצנעה. והוויזעקו בדם פסח (שמות יב, כב) חייב אדם לקדש את עצמו בשעת תשמיש שנאמר (הושע יא, ט) בקרבך קדוש. ובתרגום ירושלמי וידע אדם עוד, וחכים אדם עוד. ובמדרש (ש"ר א, לד) וירא אלהים את בני ישראל, זה מעשה העגל שעתידיים לעשות ומדת הדין מקטרגת עליהם, וידע אלהים שעתידין לומר נעשה ונשמע וריחם עליהם, [ס"א: וכבהיר יש בפסוק זה סוד גדול]:

ואת עמלנו אלו הבנים. שהם עמל האדם, כי כמה האדם יגע לגדלם וללמדם דרך ארץ ותורה וכן יגע כדי שיוכל להניח להם ממון. וכבר אמרו בעון נדרים בנים מתים שנאמר

כל הבן הילוד היאורה. ואמרו בפרקי רבי אליעזר (פרק מ"ב) שלא היה היאור בולעם אלא מפליטם למדבר והקב"ה זן אותם שם ומביא סלע בפי כל אחד ואחד שהיה מניק דבש וחלב שנאמר (דברים לב, יג) ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור. וכל זה נקל הוא כנגד הבורא יתברך, וכשבאו ישראל לים ראוהו והכירוהו והוויזעקו (שמות טו, ב) זה אלי ואנוהו, כלומר הכירו אותו כי הוא שעשה להם הנס הראשון. וכל הבת תחיון. לזימה, כמ"ש רז"ל (ש"ר א, יח):

ואת לחצנו זה הדחק. פירוש כי כשראו שלא היו יכולים ללכותם, התחילו לחבל ולדחוק אותם שיחזורם לאמונתם ויתערבו בהם, דחק זה שמד. זהו שאמר (שמות ג, ט) וגם ראיתי את הלחץ, כי זה הוסיף לידחק לגאלם מהרה כי ירא אנכי שמא לא יוכלו לעמוד בנסיון, כי כבר התחילו להתערב עמהם קצת ולבטל ברית מילה (ש"ר א, ח) וללכת אחרי הכוחות העליונים והכשפים:

ויוציאנו ה' ממצרים וכו'. מכאן ראינו כי מלאך ושרף שני דברים, השרפים הם מלאכי אש העומדים תחת הכסא וטובלין בכל יום בנהר של אש ההולך לפני הכסא. וכן הוא אומר (ישעיה ה, ב) שרפים עומדים ממעל לו, ומלאכים הם למטה מהם המתחלפים בכל יום ומתלבשים גופות והם שנבראו ביום החמישי. והשליח הוא הידוע המלאך הגואל הוא מטטרון ושמו מורה עליו והוא שר של ישראל השומר אותם. והוויזעקו בדם פסח (שמות כג, כ) הנה אנכי שולח מלאך, והוא שר צבא שבא ליהושע (יהושע ה, יד). ועליו אמרו ז"ל (ילק"ש משפטים רמז שנט) דאפילו בפרונוקא לא קבליה משה. ושמה תאמר והא כתיב (במדבר כ, טו) וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים. יש לפרש בדרך פשט כי ויוציאנו שב לבורא יתברך, וכן הוא ויוציאך בפניו, והמלאך שאמר וישלח מלאך, אומר על משה רבינו עליו השלום. [ס"א: ועל דרך האמת הכל מתוקן כהוגן, הקב"ה ובית דינו וסודו ליודעי חן]. או השולח ה' הגדול ששלח מלאך הברית מלאך פניו ויוציאנו ממצרים בכוחו:

הזה והכתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה ו**בכל** אלהי מצרים אעשה שפטים אני יי. ועברתי בארץ מצרים, אני ולא מלאך. והכתי כל בכור, אני ולא שרף. ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, אני ולא שליח. אני יי אני הוא ולא אחר. **ביד** חזקה, זו הדבר כמו שנאמר הנה יד יי הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן דבר כבוד מאד. ו**בזרוע** נטויה, זו החרב כמו שנאמר וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים. ובמורא גדול, זו גלוי שכינה כמו שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובורוע נטויה ובמוראים גדולים ככל אשר עשה לכם יי אלהיכם במצרים לעיניך. ובאותות, זה המטה כמו שנאמר ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות. **ובמופתים**, זה הדם כמו שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן.

דבר אחר. ביד חזקה, שתיים. **בזרוע** נטויה, שתיים. ובמורא גדול, שתיים. ובאותות, שתיים. שתיים. **אלו** עשר מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים ואלו הן: דם, צפרדע, כנים, ערוב, דבר, שחין, ברד, ארבה, חשך, מכת בכורות. רבי יהודה היה נותן בהם סימנים. דצ"ך, ער"ש, באח"ב.

פירוש ההגדה לריטב"א

1234567 ת"ת

ושנאמר ועברתי בארץ מצרים. וכן דורש אותו במכילתא (כא פ"ו):
ובכל אלהי מצרים. אמרו ז"ל (מכילתא בא פ"ו) של עץ נרקבת. כלומר כי סר צלם העליון מעליהם שהיה מעמידן ומיד נרקב ונתן. וכזה נודע כי מכת אלהים היא כי אין כח מושל על כח אחר לבטלו אלא הקב"ה לבדו:

ביד חזקה זו החרב. פירוש שנעשית ביד חזקה, לא בכל החוזק ממש, כי לא הראה הקב"ה החוזק רק בדבר השלם הוא מכת בכורות כדאמר בספרי (דברים פ"טקא שני"ז) ולכל היד החזקה זו מכת בכורות שנאמר (שמות ו, א) וביד חזקה יגרשם מארצו. ולפיכך לא נאמר בדבר הזה אלא הנה יד ה' הויה (שם ט, ג):

ובמופתים זה הדם כמו שנאמר ונתתי וכו'. ואמרו רז"ל לפי שהיו בענייניו מופתים רבים, כי המים שהיו צלולים מכל מימות שבעולם נהפכו לדם אחר שהיו בידם של מצרים וישראל ומצרי שותים מכוס א' לצד המצרי דם ולצד הישראלי היו מים (שם שס, י). ובמדרשו של ר"ש שהיו נעשים כאש שורף ומתמלא כל מצרים עשן מהם שנאמר (יזאל ג, ג) דם ואש ותמרות עשן:

ובזרוע נטויה זו החרב. זהו כנוי לנקמה שעשה ד' במצרים שהיה חרב נוקמת נקם ברית ר"ל בריתו של אברהם אבינו עליו השלום. וכן וחרבו שלופה בידו (דה"א כא, טז) להנקם מהפושעים והמורדים:

דבר אחר ביד חזקה שתיים. פירשו בו דנפקא לן מדכתב בכל אחת מהם ב' מלות. ועל דרך האמת מדת הדין ומדת הרחמים שהיו משותפות זו לעשות נקמה זו להציל את ישראל שלא תרד עליהם שום מכה. ואלו הן עשרה נסים שנעשו לאבותינו במצרים כדאיתא באבות (פ"ה מ"ד) וכולן מפורשין בכתובים חוץ ממכת כנים שהיא גמרא ובא בקבלה שהיו בהם אלא שלא היו מצערים אותם. ולפי שהיו בהם אמרו החרטומים (שמות ח, טו) אצבע אלהים היא כלומר מכה כוללת, כי הם לא ידעו שלא היו מצערים אותם. ולפיכך ויחזק לב פרעה (שמות שס). ואינו דורש ובמלחמה, לפי שאותה מלחמה היתה למעלה להפיל שריהם. וכן אינו דורש ובמסות, לפי שהוא לשון כללי שהיה מתרה בהם בכל שעה ושעה ולא ירדה מכה אלא בהתראה ולא בעלילות. ורז"ל אמרו (ש"י ט, יב) שההתראה שליש כל חדש וחדש כדאיתא במכילתא:

ובמורא גדול זו גלוי שכינה. שנגלה עליהם במצרים, ואעפ"י שהיתה מצרים מלאה גלולים וארץ טמאה, לקיים מה שאמר ליעקב (בראשית מו, ד) ואנכי אעלך גם עלה. והוא השם הגדול שנתן בו תורה ואמר אנכי, וכן הוא אומר (שמות ג, ו) אנכי אלהי אביך. ורז"ל אמרו שזהו שהיה אומר משה מי אנכי כי אלך אל פרעה (שם שס, יא) משל למלך ששלח שלוחו לאריסטו, כדאיתא בשמות רבה. ואימתי נגלה עליהם, ב' פעמים, אחד ביום ר"ח שנאמר (שם יב, א) וידבר ה' אל משה ואל אהרן וגו', ואמרו רז"ל (ירושלמי פסחים פ"ה ה"ה) שהקול נשמע בכל ארץ מצרים, וכן כלילה בשעת הגאולה. וכמו כן ראוהו על הים. ונקרא מורא, כי הרואה פני שכינה ירא מאד ונרתע ונבהל ונופל על פניו. וזהו שנאמר (דברים ד, לד) או הנסה אלהים לבוא לקחת וגו' והראיה מן לעיניך שהוא סוף פסוק. ובספרי (דברים פ"טקא שני"ז) אמרו, ולכל המורא הגדול זו קריעת ים סוף, כי שם ראו פני שכינה ואמרו זה אלי ואנוהו (שמות טו, כז):

אלו עשר מכות וכו' ר"י היה נותן בהם סימנים דצ"ך ער"ש באח"ב. יש פירושים הרבה בכאז מה בא ללמדנו ר'

רבי יוסי הגלילי אומר מנין אתה אומר שלקו המצריים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות, במצרים מה הוא אומר ויאמרו החרמומים אל פרעה אצבע אלהים היא, ועל הים מה הוא אומר וירא ישראל את הים הגדולה אשר עשה יי במצרים ויראו העם את יי ויאמינו ביי ובמשה עבדו. כמה לקו באצבע, עשר מכות. אמור מעתה במצרים לקו עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות. רבי אליעזר אומר מנין שכל מכה ומכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים היתה של ארבע מכות, שנאמר ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים. עברה, אחת. זעם, שתיים. צרה, שלש. משלחת מלאכי רעים, ארבע. אמור מעתה במצרים לקו ארבעים מכות ועל הים לקו מאתיים מכות. רבי עקיבא אומר מנין שכל מכה ומכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים היתה של חמש מכות, שנאמר ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים. חרון אפו, אחת. עברה, שתיים. זעם, שלש. צרה, ארבע. משלחת מלאכי רעים, חמש. אמור מעתה במצרים לקו חמשים מכות ועל הים לקו מאתיים וחמשים מכות.

פירוש ההגדה לריטב"א

הגלגל. ומכת בכורות הוא בלי אמצעי. וכדי להודיע שכולם מלאכיו עושי רצונו והם כמו כלים לאומן שאינם עושים דבר כי אם במאמרו וכולם נעשו באמצעות הנביא עם שהיו חרוץ מן המנהג הטבעי על ידי נס. ורש"י פירש שלא תאמר וכו'. וכן מצינו לר' יהודה עושה סימנים במסכת מנחות (צ"ו ע"א) לשיעור שתי הלחם ולחם הפנים זד"ד יה"ז. דתנן במנחות פרק י"א שתי הלחם ארכן שבע ורחבן ארבע וקרנותיהן ארבע אצבעות. לחם הפנים ארכן עשרה ורחבן חמש וקרנותיהן שבע אצבעות. רבי יהודה אומר שלא תטעה זד"ד יה"ז. ולכל שיעור חכמה נפלאה בסוד הקבלה:

רבי יוסי הגלילי אומר וכו'. אינו דורש חרון אפו, כי הוא דורש הכתוב כלל ופרט. חרון אפו כלל, ואידך פרט (מכילתא בשלח פרשה ר')

במצרים לקו וכו'. כי היד יש בו ה' אצבעות וכל אצבע עשר, הרי חמשים. וכן רבי אליעזר ורבי עקיבא. ומחלוקתן במכילתא (סו). ומכל מקום תמיה אני, שהרי אצבע אלהים היא נאמרה על מכת הכנים בלבד (שמות ה, טו). ועוד הרי אמרו למעלה ביד חזקה זו הדבר, שקורא למכה אחת יד. ועיקרן של דברים כי הכתובים כאן סמך בלבד והקבלה עיקר. וחרון אפו ידוע שאינו אלא אצבע קטנה שביד והוא יד החזקה ג"כ. אבל היד הגדולה יש בה חמש אצבעות של קטנה וזה"ש סוד יד. והדורש כי כל מכה היתה של ד' מכות, בדרך הפשט הוא שלקו בה [ס"א: כל] ד' יסודות. ור"ע שדורש של ה' מכות, מונה מכה ההיולי הוא היסוד הכולל. ויש אומרים שלקה השר שלהם בשמים. וחשבונם של ר"א ור"ע פשוט הוא כי כל מכות של מצרים מונה אותם כאילו היו באצבע, ועל הים ביד הגדולה שהוא ה' אצבעות, נמצאו מכות הים חמשה פעמים ממכות מצרים:

* ס"א: זה שאמרו כאן היד הגדולה היא היד החזקה אלא שעשתה מכה גדולה על הים ואילו היד הגדולה יש בה ה' אצבעות של קטנה וחכמי האמת יבינו זה, ור"ע שדורש כי כל כו' והאומר של ה' מונה מכת ההיולי הוא וכו'.

יהודה. יש אומרים כי פרעה היה כופר במציאות האל יתברך ובהשגחה ובנבואה, וג' ראשונות נעשות לאמת המציאות וג' שניות לאמת ההשגחה וג' אחרונות לאמת הנבואה. ולכן נמצא בג' ראשונות אמר כי אני ה' (שמות ז, יז), כלומר כי תכיר מציאותי. ובשניים שבאו לאמת ההשגחה אמר כי אני ה' בקרב הארץ (שם ה, יח), רוצה לומר שתדע שאני משגיח כי שם נראית השגחתי. ובג' אחרונות שבאו לאמת הנבואה אמר, ואשר לא שם לבו אל דבר ה' הירא את דבר ה' העתירו אל ה' (שם כא, כח). ויש אומרים מפני שכל אדם שחוטא מתרין בו פעם ראשונה ושניה, ובשלישית מכניסין אותו לכיפה או מורידין אותו לבור ואין מתרין בו (סנהדרין פ"א ע"ב), וכן נמצא שבג' ראשונות שהם דצ"ך התרה בו בדם ובצפרדע, ובכנים לא התרה בו. וכן עד"ש התרה בערוב ובדבר אבל לא בשחין. וכן באח"כ התרה בברד ובארבה ולא בחשך. ויש מפרשים ואמרו שבגנו של יתרו היה נעוץ המטה והיו האותיות חקוקות בו והיו כל האנשים באים ולא היו יכולין לקרותן, וכשבא משה רבינו עליו השלום וקרא אותן, הבין יתרו שהוא חכם גדול ונתן לו בתו לאשה. והוא שאמר הכתוב (שם ב, כא) ויואל משה לשבת את האיש. ואמרו כי אדם הראשון נעצו שם והאותיות היו מעשה אלהים כמ"ש ז"ל (אבות פ"ה מ"ו) עשרה דברים נבראו ערב שבת בין השמשות ואחד מהם הוא המטה. ויש אומרים שדצ"ך הם מכות הארץ, ועד"ש הם מכות מקריות, באח"כ הם מכות האויר. והנראה לי הוא כמו שכתבתי שבא להשמיענו שהקב"ה פעמים שהוא משגיח באמצעות מלאך ופעמים שהוא משגיח באמצעות יסוד מן היסודות. ודם וצפרדע הוא באמצעות המים, וכנים וערוב הוא באמצעות העפר שהוא גובר בהם. ואעפ"י שהבעלי חיים מורכבים מד' יסודות, עם כל זה יסוד העפר הוא הגובר בהם ונקראו על הגובר. דבר שחין באמצעות האויר, שמעפוש האויר יתילרו. וברד וארבה הוא באמצעות האש, שהברד אינו מתהווה אלא בסיבת החמימות והוא [ס"א: על הרוב] בקיץ בשעה שגובר האש כמו שיתבאר בחכמה הטבעית. והארבה הוא מתהווה בסיבת רוב החמימות, והראיה לזה שלא יבא אלא בשנת בצורת. והחשך יבא באמצעות הגלגל, שהחשך בא מתנועת

כמה מעלות טובות למקום עלינו. אילו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים, דיינו. אילו עשה בהם שפטים ולא עשה באלהיהם, דיינו. אילו עשה באלהיהם ולא הרג בכוריהם, דיינו. אילו הרג בכוריהם ולא נתן לנו את ממונם, דיינו. אילו נתן לנו את ממונם ולא קרע לנו את הים, דיינו. אילו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בחרבה, דיינו. אילו העבירנו בתוכו בחרבה ולא שקע צרינו בתוכו, דיינו. אילו שקע צרינו בתוכו ולא ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה, דיינו. אילו ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה ולא האכילנו את המן, דיינו. אילו האכילנו את המן ולא נתן לנו את השבת, דיינו. אילו נתן לנו את השבת ולא קרבנו לפני הר סיני, דיינו. אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה, דיינו. אילו נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ ישראל, דיינו. אילו הכניסנו לארץ ישראל ולא בנה לנו את בית המקדש, דיינו.

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום עלינו. הוציאנו ממצרים. עשה בהם שפטים. עשה באלהיהם. הרג בכוריהם. נתן לנו את ממונם. קרע לנו את הים. העבירנו בתוכו בחרבה. שקע צרינו בתוכו. ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה. האכילנו את המן. נתן לנו את השבת. קרבנו לפני הר סיני. נתן לנו את התורה. הכניסנו לארץ ישראל. **ובנה** לנו את בית הבחירה לכפר על כל עונותינו.

רבן גמליאל היה אומר, כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן, פסח, מצה, ומרור. פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים על שום מה, על שום שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא ליי אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקר העם וישתחוו.

מצה זו שאנו אוכלין על שום מה, על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם מיר, שנאמר ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם.

פירוש ההגדה לריטב"א

חמץ (שמות יב, לט), רוצה לומר כי לא היה חמץ כשיצאו ממצרים, אבל כשהגיעו לרפידיים חמץ היה, אלא שבמצרים חמץ ומצה עמו בבית כדאיתא בפסח שני (פסחים צ"ה ע"א), כי שיעור חמץ אינו אלא מיל (שם מ"ו ע"א) לדעת הרמב"ם ז"ל בשהייה, ודעתנו שלא בשהייה. ועוד שהוליכוהו בדרך והוליכוהו לשמש או ביום המעונן, וקיימא לן (שם מ"ב ע"א) אשה לא תלוש לא בחמה ולא וכו'. ואמרינן נמי במסכת יומא (כ"ה ע"ב) האי יומא דעיבא כוליה שמשא, כי לפי שהחמץ נעשה מעט מעט ואינו ניכר, חששו לכלל זה מפני ספק כרת עד שחששו למים שלנו, ופירושו שנשאבו אחר בא השמש ויהיו בבית שלא לנו בלילה במחובר, לפי שהחמה מהלכת תחת הקרקע ומעינות רותחין כדברי חכמי האומות כדאיתא בפרק מי שהיה טמא (פסחים צ"ד ע"ב). ואעפ"י ששהו בבית כמה ימים, אין בכך כלום. גם מה שאומרים שלא יהיו במקום שהירח שולטת שם, אין בדבר זה שום עיקר:

וגם צדה לא עשו להם. פירושו רז"ל (מכילתא בא פי"ד) להודיע שבחן של ישראל שלא אמרו למשה היאך נצא למדבר ולא נוליד עמנו צדה לדרך. ולפיכך אמר מצה זו מרור זה, לפי שצריך להגביה כל אחת ואחת. אבל פסח אין אומרים פסח זה, לפי שאין להגביה הבשר שלא יראה כאוכל קדשים בחוץ. וגם אין להגביה כל הקערה ביחד כמו שרגילים רבים:

כמה מעלות טובות וכו'. כלומר שעשה עלינו ושם לנו, והן חמש עשרה מעלות כמנין שם י"ה צור עולמים העומד על הכסא על ט"ו מעלות כדאיתא בפרקי היכלות, וכנגדן במשכן ט"ו קלעים לכתף. וכן אמר דוד המלך עליו השלום בספר תהילים ט"ו מעלות. וכנגדן עשה לבית המקדש ט"ו מעלות כדאיתא במסכת מידות (ל"ה ע"א). על אחת כמה וכמה כו'. עתה שב(א) לענין להזכיר אלו ט"ו מעלות על אחת שאין אנו ראוים למעלה אחת, כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום עלינו שעשה עמנו כל זה הוציאנו ממצרים כו'.

בנה לנו בית הבחירה. נקרא בית הבחירה על שם שבחר בו הקב"ה כמ"ש (דברים יב, ה) כי אם אל המקום אשר יבחר ד' אלקיך כו'.

רבן גמליאל וכו'. משנה היא בפרק ערבי פסחים (קט"ז ע"א): **רבן גמליאל היה אומר כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח וכו'**. התחיל במשנה (ברכות י"ב ע"ב) כמו שאמר ראב"ע הרי אני, וסיים בה ונתן הברייתא והתוספתא באמצע. ומ"ש לא יצא ידי חובתו. פירושו לחכמים שלא קיים מצותו כראוי, כי לא מצינו שהקפיד הכתוב באמירה, כל שנזכור נפלאות הבורא מתוך שנזכור כלנו למה הם באים:

מצה זו שאנו אוכלים. כך דורשין במכילתא (בא פי"ד) שלא הספיק בצקם. ומכאז למדנו כי מה שאמר הכתוב כי לא

הגדה של פסח

שלז

מרור זה שאנו אוכלין על שום מה, על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים, שנאמר וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך.

בבל דור ודור חייב אדם לראות [נ"א: להראות] את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה יי' לי בצאתי ממצרים. שלא את אבותינו בלבד גאל הקדוש ברוך הוא, אלא אף אותנו גאל עמהם שנאמר ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו.

לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם ולהדר ולעלה למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו. ¹²³⁴⁵⁶⁷הוציאנו מעבודת לחירות, ומשעבוד לגאולה, ומיגון לשמחה, ומאבל ליום טוב, ומאפלה לאור גדול. ונאמר לפני שירה חדשה הללויה.

הללויה הללו עבדי יי' הללו את שם יי'. יהי שם יי' מבורך מעתה ועד עולם. ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם יי'. רם על כל גוים יי' על השמים כבודו. מי כיי' אלהינו המגביהי לשבת המשפילי לראות בשמים ובארץ. מקימי מעפר דל מאשפות ירים אביון, להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו. מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה הללויה. **בצאת** ישראל ממצרים בית יעקב מעם לעז. היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו. הים ראה ויגס הירדן יסוב לאחור. ¹²³⁴⁵⁶⁷ההרים רקדו כאלים גבעות כבני צאן. מה לך הים כי תנוס הירדן תסוב לאחור. ההרים תרקדו כאלים גבעות כבני צאן. מלפני ארון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב. ההופכי הצור אגם מים חלמיש למעינו מים.

נוטל הכוס בידו ואומר

ברוך אתה יי' אלהינו מלך העולם אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור. כן יי' אלהינו ואלהי אבותינו הִגִּיעֵנו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבגין עירך וששים בעבודתך. ¹²³⁴⁵⁶⁷ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים אשר יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון. ¹²³⁴⁵⁶⁷ונגדה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו. ברוך אתה יי' גאל ישראל.

פירוש ההגדה לריטב"א

אותו במסכת ערכין (י' ע"א) לפי שאינו מונה שם אלא הלל של ימים אבל לא הלל זה של לילה, כי זה דבר פשוט הוא וכבר נאמר במקום אחר בברייתא (ברכות ט' ע"א) הלל שבילי פסחים עד שיעלה עמוד השחר. ובירושלמי (סוכה פ"ד ה"ה) ובתוספתא (פסחים פ"י ה"ה) מונה אותו בפירוש בזמן שבת המקדש קיים לילה אחת ובזמן הזה שתי לילות. ואמרינן שם שאומרים אותו בנעימה גדולה. ומהירושלמי נראה שהיו נוהגים לקרותו בבית הכנסת בערבית, ומפני זה יש אומרים כי אדם יוצא בהלל של הגדה ומברך עליו, והמנהג שלא לברך ואין לשנות. אבל הראוי לכל אחד ואחד לקרות פעם אחרת הלל גמור, כי מה שאומרים אותו בסעודה אינו אלא דרך שירה ולפיכך חולקים אותו ומשיחין ואוכלים ושותים בינתים:

בבל דור ודור חייב אדם וכו'. כלומר כל יחיד ויחיד צריך שיראה עצמו כאילו הוא היה עבד ויצא לחרות כמו שנאמר (שמות יג, ח) בעבור זה עשה ה' לי. וכבר דרשו למעלה, לי ולא לו, מכלל דדרשינן לי על כל אחד ואחד האומר עכשיו מפיו:

לפיכך אנחנו חייבים וכו'. אמרו במכילתא (בא פ"ב) ואמרתם זבח פסח הוא לה' (שמות יב, כז), בא ללמדך שכל מי ששומע מנסים הללו, צריך לשבח ולפאר ולרומם וכו'. וכל הלשונות האלו של שבח הם בפרקי היכלות עד ולעלה. ואין ראוי לומר ולקלס, לפי שנופל בו לשון גנאי כמ"ש (תהלים מד, יד) לעג וקלס. ובמכילתא כך הגירסא, ולעלה. ולפיכך אנו אומרים כל לשונות של שבח אלו משום דאמרינן במכילתא (בשלח פ"א) ובני ישראל יוצאין ביד רמה (שמות יד, ח) שהיו מצריים מחרפין ומגדפין בכל מיני גידופין וישראל מרוממין בכל מיני שבח. וכן הוא אומר לריח שמניך טובים (שה"ש א, ג) א"ר ינאי הראשונים ריח שמנים אמרו לך אבל אנו כשבאנו לים לא הנחנו לשון שבח שלא קלטנו לך (תנחומא יתרו סי' ג):

הללויה. מכאן מתחיל ההלל. ויש אומרים שראוי לברך עליו קודם לכן כי זה במקום חובת ההלל. שנאמר (ישעיהו ל, כט) השיר יהיה לכם כליל התקדש חג וגו'. ומה שאינו מונה

שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו. כי אכל את יעקב ואת נדוה השמו.

פירוש ההגדה לריטב"א

כדאיתא בירושלמי (פסחים פ"י ה"ו), או יפרח טעם מצה, אבל מים או שאר משקין ישתה. ואחר הכוסות כולם היה נראה שמותר לשותות אפילו יין, אבל הגאונים אמרו שאין שותים אלא מים אבל יין לא, כדי שלא יפרח טעם מצה. וכן עמא דבר:

שפוך חמתך וכו'. תקנו לומר על כוס רביעית שפוך חמתך משני טעמים, האחד כי מפני שקיימנו מצות ארבע כוסות כנגד ארבע כוסות של פורענות שעתידי הקב"ה להשקות לעכו"ם, אנחנו אומרים על כוס אחרון שיגיע אותו הזמן שישקה אותם כוס חמתו הוא כוס התרעלה כמ"ש (איכה ה, כא) שישי ושמחי בת אדום גם עליך תעבור כוס. ולא עוד אלא שעיקר גאולתנו תלויה בחורבן מלכין כדאיתא בבראשית רבה (פרשה כא, א) עד ערב בוקר אלפים ושלש מאות יצדק קדש (דניאל ח, יד), א"ר יצחק כשיעלה בקרן של עכו"ם ערב, אז נצדק קדש. וכן הנביא אומר (ישעיהו ס, ב) כשיהיה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה:

תם ונשלם פירוש הגדה לריטב"א ז"ל

א"ה. חמדה גנוזה זו היתה משנים קדמוניות בכתיבת יד ישן נושן בעיר פאס עד שכמעט היתה הולכת לאבוד, ונתתי אל לבי להעתיקה פה למען תעמוד ימים רבים בחדש סיון שנת "וקם שבט מישראל" לפ"ק. וד' אלקים יעזור לי וינחנו במעגלי צדק למען שמו אמן כן יהי רצון:

על הארץ ועל פרי הגפן. ולעולם כל האוכל מרור צריך טיבול בחרוסת. וחייב לאכול מכל דבר כזית:

וצריך לגמור ההלל קודם חצות, דחיישינן לדברי ראב"ע דסתם לן תנא כוותיה בפ"ק דברכות (ט' ע"א) ובפרק איזהו מקומן (זבחים נ"ז ע"ב). ואע"ג דבמגילה (כ"א ע"א) סתם כר"ע, הכא תרתי והכא חדא. ואע"ג דבמסכת יבמות (ק"א ע"ב) אמר, מה לי חדא סתמא מה לי תרתי סתמי, כיון דלא ידעינן הי מנייהו בתרייתא, נקטינן לחומרא, כן כתבו התוס' (מגילה זבחים שס). אבל הגאונים ז"ל פסקו כר' עקיבא דהלכה כמותו מחבירו (עיוהין מ"ז ע"ב). ועוד דסתם לן תנא בהדי הילכתא פסיקתא. ואף על פי כן ראוי לחוש, דבפרק איזהו מקומן משמע דמודה ר' עקיבא שאינו נאכל אלא קודם חצות מדרבנן. ואמרינן בפסחים (ק"כ ע"ב) דמצה בזמן הזה ופסח בזמן הבית לראב"ע לא יצא אחר חצות, וי"ל ג"כ שחושש לו ג"כ ר"ע מדרבנן. וגם בקריאת ההלל החמירו בתוס' ואעפ"י שאינו חמור יותר מקריאת שמע לרשב"ג (ברכות ב' ע"א) דפסקינן כוותיה. ועוד שעיקר ההלל במצרים מחצות ואילך היה. אעפ"כ ראוי להחמיר לכתחילה. ואע"פ כן אין אומרים אותו ולא ההגדה אלא בנעימה גדולה וכן עיקר:

ואמרו רז"ל (פסחים ק"ז ע"ב) כי בין הכוסות האלו אם רצה לשתות אפילו יין ישתה, ואם הוא נמלך יברך עליו. ביז כוס שלישית לרביעית לא ישתה. ודוקא יין שמה ישתכר